

Л. О. Матвійчук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
м. Київ

**БІОБІБЛІОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ОСОБОВОМУ АРХІВНОМУ
ФОНДІ МИКОЛИ ПЛЕВАКА (1890–1941)
В ІНСТИТУТІ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ
УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Микола Антонович Плевако є відомим літературознавцем, зокрема, шевченкознавцем, та бібліографом української літератури. Вищу освіту він здобув у Харківському університеті, у 1916 р. закінчив історико-філологічний факультет, де його залишили для підготовки до магістерського екзамену на звання професора. З 1914 р. М.А. Плевако одночасно працював хранителем етнографічного музею Харківського університету. У листопаді–грудні 1917 р. він працює одним із редакторів соціалістичної газети “Нова громада”, що виходила від імені Ради Слобідської України, читає лекції на курсах Харківського товариства “Просвіта”. З 1918 р. він очолював Першу українську гімназію ім. Б. Грінченка у Харкові.

У 1919 р. Іван Огієнко запрошує Миколу Антоновича на роботу до Державного Українського університету у Кам'янець-Подільському на посаду приват-доцент історико-філологічного факультету (згодом – професора) викладати історію української літератури. Але науково-педагогічна діяльність М. Плевака мала доволі складний шлях. Вже наприкінці 1920 р. М. Плевако – професор української літератури і українознавства у Київському архітектурному інституті, а з серпня 1922 р. і до кінця 1928 р. – професор Харківського інституту народної освіти, паралельно очолюючи з 1926 р. Кабінет бібліографії Інституту Тараса Шевченка у Харкові (1926–1933). Брав участь у діяльності Бібліографічної комісії Всеукраїнської академії наук в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. У 1938 р. М.А. Плевако, як і багато українських учених, був репресований і помер у далекому Казахстані на засланні¹.

У радянські часи творчість М.А. Плевака, починаючи від його арешту і до 60-х років ХХ ст., не висвітлювалася, що пояснювалося його долею репресованого “буржуазного націоналіста”. Перші згадки про його ім’я можна зустріти у статті двох видань (1963; 1982) “Української Радянської Енциклопедії”, яка була підготовлена відомим українським бібліографом Ф.К. Сараню, та у бібліографічних та історико-літературних виданнях². Увага до особистості Миколи Антоновича як ученого та оцінка наукового внеску в літературознавство стала помітною лише у 1990-х роках³.

Найбільш ґрунтовно життя та діяльність М. Плевака вивчалися Василем Бураном, який видав біобібліографічний нарис “Літературознавець і бібліограф Микола Плевако (1890–1941)” у серії “Видатні діячі української книги” (вип. 7)⁴, де розглянув бібліографічну спадщину літературознавця, зібрав та упорядкував бібліографічні списки: “Праці М.А. Плевака, опубліковані в 1910–1961 роках” та “Література про М.А. Плевака та його твори”. Хоча, на його власну думку, обидва списки не є вичерпними – насамперед через те, що не всі праці М. Плевака виявлено і зібрано. Тому варто зазначити, що видання В. Бурана залишається сьогодні єдиним зведеним джерелом, яке дозволяє оцінити значний внесок ученого в українське літературознавство та бібліографію.

Біобібліографічні матеріали та літературознавчий доробок М. Плевака було включено у спеціальний збірник, виданий Українською Вільною Академією наук у США у 1961 р. – “Плевако М.А. Статті, розвідки й біобібліографічні матеріали”⁵.

Разом із тим архівна спадщина М.А. Плевака і сьогодні є недостатньо вивченою. Архів М. Плевака, що нині зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), був переданий до відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки в 1959 р. К.К. Черненко, другою (неофіційною) дружиною Миколи Антоновича, яка зберегла його спадщину⁶.

Сучасний архів М. Плевака в ІР НБУВ є, цілком зрозуміло, лише фрагментом його архівної спадщини, яка ще буде виявлятися в інших архівосховищах. Особовий архівний фонд М. Плевака складає сьогодні близько 2 тис. од. опису та містить велику бібліографічну картотеку з історії української літератури. Цей фонд репрезентований і у Путівнику ІР НБУВ⁷.

Науково-біобібліографічна праця М. Плевака починалася ще

в Харківському університеті, коли він почав вивчати історію української літератури, видав свою першу працю про Б. Грінченка⁸. Однак справжня наукова діяльність починається у період життя, пов'язаний з його роботою у Кам'янець-Подільському Державному Українському Університеті на чолі з ректором Іваном Огієнком в 1919–1920 рр. При університеті було створено велику наукову бібліотеку, яка стала осередком суспільно-політичної та громадської діяльності УНР, а створювалася вона відомими знавцями бібліотечної та книжкової справи – такими, як С. Сірополко, М. Ясинський, Ю. Іванов-Меженко та ін.

Діяльність та поповнення фондів бібліотеки, яку спочатку очолював М. Плевако, а надалі С. Сірополко, відбувалися завдяки наполегливій праці таких фахівців, як Л. Биковський, Ю. Іванов-Меженко, М. Ясинський, І. Сливка, В. Значківський, О. Федорова, П. Клименко та ін. До комплектування бібліотеки долучалися багато наукових та просвітніх установ, закладів освіти, різних осіб, які дарували бібліотеці свої видання (зокрема, Д. Бучинського, С. Русової, І. Огієнка та ін.). У серпні 1919 р. бібліотека мала 16 421 т., із них подаровано – 7 556⁹. Вона слугувала творчою лабораторією М.А. Плевака, який проводив там і бібліографічні семінарські заняття, засідання гуртків, наради з питань бібліографії.

У бібліотеці існували абетковий, систематичний каталоги, каталоги рукописів, працювали загальна читальня та лекторій, створювалися читальні по факультетах. Увесь професорський склад був залучений до комплектування та формування каталогів бібліотеки, зокрема, систематичного. Літературознавчий розділ створювався під керівництвом М. Плевака, який одночасно заснував “Бібліографічний семінар”, де він викладав бібліографічні засади укладання покажчиків і бібліографічної роботи, працював у Комісії по складанню біографічного словника діячів Поділля, проводив широку лекційну роботу, почав ґрунтовно опрацьовувати шевченкіану, критико-бібліографічну діяльність¹⁰.

У цей період почалося створення великої бібліографічної картотеки української літератури, яка налічує сьогодні понад 102 тис. бібліографічних записів і ще не була об'єктом ґрунтовного наукового дослідження, адже вважалася втраченою, як писав Василь Буран, спираючись на відомості Г. Костюка¹¹. Тоді ж було підготовлено й перший варіант його “Хрестоматії нової української літератури”, виданої у 1923 та 1926 рр.

Другий період його бібліографічної діяльності пов'язаний з роботою на посаді завідуючого Кабінетом бібліографії Інституту Тараса Шевченка у Харкові (1926–1933) та членом Бібліографічної комісії Всеукраїнської академії наук в 1920-х – на початку 1930-х років. У цей період здійснювалося суттєве поповнення новими матеріалами “Картотеки української художньої літератури, критики й літературознавства”; підготовка до друку “Бібліографічного річника”, літературознавчих та бібліографічних праць, пов'язаних з виданням “Словника Українських письменників”.

Вивчення цієї картотеки дозволяє високо оцінити М. Плевака не лише як шевченкознавця, а й як бібліографа, який ґрунтовно досліджував репертуар української книги та літератури. Надалі він продовжував працювати з цією картотекою під час укладання національного біобібліографічного словника українських письменників в 1920-х роках та видання “Хрестоматії нової української літератури” у 1923–1926 рр. у зворотній послідовності: в 1923-му вийшов другий том, в 1926-му – перший. Цілком зрозуміло, що перший том швидко став абсолютним раритетом. Другий том – “Хрестоматія нової української літератури від початку 80-х років ХІХ ст. до останніх часів” 5 разів перевидавався – до 1927 р., в той час, як видання першого тому – “Перша половина ХІХ ст.: 1. Дрібнопанська передшевенківська література. 2. Шевченко” було одноразовим¹².

Картотека містить значну кількість першоджерельного матеріалу, зібраного М. Плеваком та його співробітниками в 20–30-х роках ХХ ст.: вона складена на звичайних бібліотечних картках, написана різними почерками (хоча домінує почерк самого М. Плевака). Впродовж 1960–1990-х років ця картотека не була включена у облікові документи фонду М. Плевака, а перебувала у складі фонду картотек, який на сьогодні розформований і переданий до ІР НБУВ.

За спогадами Ю. Плевака-Оранського, картотека в 1930-х роках (після ліквідації Інституту Тараса Шевченка у Харкові, Всеукраїнської академії наук та звільнення працівників. – *Л.М.*) була перевезена до помешкання М. Плевака. Серед тих, хто працював з нею, згадуються Варфоломій Гаврилович, Тетяна Гнатівна Хоткевич, Маруся Голобородько та ін.¹³ Цілком очевидно, що в ній зібрано багато імен та творів українських письменників, які так і не увійшли до наукового обігу.

В архіві не збереглося й цілісного рукопису “Словника Україн-

ських письменників”, над яким він працював усе життя. Цей Словник представлений лише матеріалами, анкетами, біобібліографічними матеріалами, що не увійшли ані до хрестоматії, ані до його опублікованих праць. Однак, разом із величезною картотекою, ці матеріали сьогодні є невичерпним джерелом для відновлення літературного процесу в Україні, об’єктом комплексного історико-літературного та історико-бібліографічного дослідження для літературознавців.

Картотека Плевака є моделлю біобібліографічного “Словника Українських письменників”. Його системний підхід до біографічної реконструкції знайшов прояв і в структурі побудови його Хрестоматій – за персонологічним принципом та спираючись на класичний принцип біобібліографії – біографічні відомості, бібліографія праць вченого та бібліографія праць про нього. Картотека також складена за персонологічним принципом – за алфавітом авторів, а всередині – за структурою майбутнього Словника: бібліографічні записи творів автора, бібліографічні записи про нього, критичні статті та рецензії.

У разі необхідності виокремлювалися тематичні рубрики, як, наприклад, щодо Тараса Шевченка.

В архіві та картотечі зафіксовано багато імен, відсутніх у публікаціях М. Плевака або представлених частково: Науменко Павло (№ 51); Гоголь Василь Опанасович. Біобібліографія та характеристика творів (№ 55); Раставецький Василь. Характеристика і бібліографія (№ 57); Маслович Василь. Біографія і характеристика. (№ 73); Левченко І. Замітка про Левченка І. (№ 78); Думитрашко Костянтин Данилович. Біографія (№ 84); Лузанов Герасим. Біобібліографія (№ 88); Стороженко Олекса (Староженко). Біобібліографія та характеристика творів (№ 89); Алчевська Христина Олексіївна. Характеристика творів та біографічні нотатки (№ 593–627) тощо. У рукописах Плевака міститься набагато більше відомостей, ніж в опублікованих варіантах, зокрема щодо Л. Глібова: Леонід Глібов та його байки. Біографія та бібліографія (№ 812) та бібліографія української літератури та поета-байкаря (№ 816); Глібов Л. Аналіз і бібліографія байок Глібова (№ 825); Олександр Олесь та його твори. Бібліографія 1907–1923 рр. (№ 1820)¹⁴.

Багато першоджерел та біографічних матеріалів для “Словника Українських письменників” були підготовлені в 1920–1930-х роках і залишилися неопублікованими. Цінність цього матеріалу важко

переоцінити. Серед них автобіографії та бібліографії творів, складені самими письменниками: Варавва Олекса Петрович (№ 907); Верухов Олексій Васильович (№ 909); Воронин Прохор Данилович (№ 914); Воропай Ол. Я. (№ 915); Гірман Іван Микитович (№ 920); Голуб Степан Олексійович. Бібліографічні відомості (№ 922); Гончаров Сергій Григорович (№ 924); Зборовець Василь Степанович (№ 932); Йогансен Майк (№ 937); Кулик В[асиль Степанович] (№ 957); Пронченко Михайло Семенович (№ 999); Пустовий Пилип Пилипович. Автобіографія. Додаток: Біографії Шевченка Т.Г., Коцюбинського, Квітки-Основ'яненка та ін., написані Пустовим П.П. (№ 1000); Ткаченко Василь Микитович. Бібліографія (Додаток) (№ 1019); Ткачук Іван Васильович (№ 1021); Хруль Сергій Степанович. Автобіографія (№ 1033); Чернявський Микола Федорович (№ 1036); Шилюк Іван Семенович (№ 1041); Шиманський Андрій Євдокимович (№ 1042); Ярош Володимир Опанасович. Бібліографія (№ 1046); Яценко Микола Кирилович. Автобіографія та біографії Боярчука і Волошина для "Словника Українських письменників" (№ 1047); Яшик Микола (№ 1048); Барвінок. Біографія Ганни Барвінок (№ 1051); Львовчкін Валентин Олександрович. Біографії Горького та Коцюбинського (№ 1113); Зінаїда Тулуб. Бібліографія творів з року 1910 по 1931. 4 лл. (№ 1675); Бойко Василь Сидорович. Бібліографічні відомості (№ 1687); Григорій Кошиць-Квітницький. Бібліографія [1928] (№ 1743).

Автобіографії, анкети, списки праць, рекомендаційні листи наукових працівників, серед них: П.Н. Абрамович, К.Р. Анищенко, М.І. Атаманюк, М.М. Баженов, О.І. Білецький, В.В. Білий, О.Т. Бузинний, А.В. Верзилов, М.К. Вороний, М.О. Габель, В.М. Гаврилов, С.Є. Гаєвський, В.Я. Гнатюк, В.Й. Горецький, Д.Д. Граховецький, П.В. Гребінник, О.С. Грузинський, О.П. Дем'янівський, О.І. Діхтяр, М.Н. Донець, Л.М. Єременко, І.Ф. Єрофеев, З.С. Єфімова, М.П. Жінкін, В.Г. Затовський, І.Т. Ізотов, І.Н. Капустянський, М.В. Кістяковська, С.Г. Козуб, З.Г. Курдиновський, М.Д. Лагута, І.Г. Лютий, А.Д. Лебідь, Б.А. Лезин, Г.Й. Майфет, М.М. Недужа, Д.О. Оглоблін, П.В. Одарченко, А.С. Панов, П.Й. Петренко, В.Л. Поліщук, Є.М. Рудницький, В.І. Сінайський, В.П. Тихвинський, І.М. Ткаченко, Ю.П. Філь, Г.М. Хоткевич, М.М. Хращевський, Й.І. Чеховський, А.П. Шамрай, С.Ф. Шевченко та ін. (№ 1516–1598).

Крім того, неабияку цінність мають численні замітки про життя та творчість різних українських письменників: О.С. Афанасьева-

Чужбинського, Л.І. Глібова, Є.П. Гребінки, Б.Д. Грінченка, П. Данилевського, Н.К. Кибальчич, І.П. Котляревського, Г. Кошиця-Квітницького, П.О. Куліша, І.Г. Кульжинського, В. Масловича, Панаса Мирного, О.П. Павловського, Г.С. Сковороду, Т.Г. Шевченка, Я.І. Щоголева (№ 1736–1751), записні книжки з бібліографічними нотатками тощо (№ 1770), різні наукові праці, де міститься пристаттєва бібліографія. Перелічені нотатки – біографічні нариси – є результатом біобібліографічної діяльності Миколи Антоновича, яка допомагає глибше розкривати творчий і життєвий шлях письменників.

В архіві зберігаються й літературознавчі праці М. Плевака – монографії та статті: Поет народного горя (1915); Бурлескні, сатиричні і любовні вірші українського бюргерства; Видання народною мовою в XVI ст.; До історії роману “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”; До історії “Замітки про Добролюбова”; “Жизнь и деятельность Б.Д. Гринченко”; [Замітки про життя і творчість Українки Лесі]; [Замітки і нові матеріали до біографії Шевченка Т.Г.]; “Історія українського народництва”; “Класово-ідеологічні основи української феодально-поміщицької літератури”; “Література доби раннього і пізнього феодалізму”; “Літературний аналіз повісті “Сонячний промінь””; Матеріали з історії української літератури (б.д.); “Повість “Сонячний промінь” та її автор”; “Повість “Сонячний промінь” Грінченка Бориса Дмитровича та її значення”; [Про життя і твори Панаса Мирного]; “Пушкін і Україна”; [Розгляд та аналіз літературних творів Лесі Українки]; “Спадщина великого демократа [Добролюбова]”; [Таблиця порівнянь російської мови з польською, сербохорватською, староцерковнослов’янською та праслов’янською мовами]; “Творча історія роману “Повія”; “Украинская жизнь. Деятельность цензурных комитетов на Украине”; “Українська передпоміщицька література другої половини XVIII ст. та поміщицька література початку XIX ст. Передмова до Хрестоматії”; “Шевченкова шкільна наука і дяківська школа в феодальній Україні”, нотатки з літературознавства стосовно віршованої літератури, літератури вертепної драми та ін¹⁵

Значна цінність архіву М.А. Плевака полягає в тому, що там зібрані твори багатьох письменників та літературознавців, збірники оповідань та віршів, критичні праці та нариси, серед яких В. Александров, Х. Алчевська, А. Верзилов, Є. Вирова, Л. Глібов, А. Головки, М. Грінченко, П. Гулак-Артемівський, В. Залізник, І. Капустян-

ський, С. Крапівін, М. Мікешин, О. Огоновський, Т. Трюхан, А. Шлюбський та ін.

Творча діяльність М.А. Плевака та його життя розкриває й значне за обсягом листування. Зокрема, слід відзначити його листування з М. Загірною-Грінченко, а також першою дружиною Є.В. Плевако. Архів його брата О. Плевака, переданий до ІР НБУВ у 1969 р. (ф. 166), доповнює архівні джерела фонду М. Плевака, переважно з біографічної точки зору.

Архів М.А. Плевака є комплексним джерелом, яке не втратило наукового значення й сьогодні. Видання довідника з його архівної спадщини, в тому числі авторського ряду імен у його картотечі, дозволить не лише оцінити внесок М. Плевака у літературознавство, а й в українське бібліографознавство, дасть можливість залучити до наукового обігу низку нових джерел, включити в історію культури багато імен письменників та критиків, які також зробили свій непомітний, з першого погляду, але такий необхідний внесок у розвиток українського літературознавства.

¹ Біографія М.А. Плевака докладно висвітлена В. Бураном у його праці “Літературознавець і бібліограф Микола Плевако (1890–1941)” (К., 1996).

² Сарана Ф.К. Бібліографія Шевченкіани // Рад. літературознавство. – 1964. – № 2; Українська радянська бібліографія / За ред. Ф.К. Сарани і Д.Д. Тараманова. – К., 1980. – С. 23; Сарана Ф.К. Плевако Микола Антонович // УРЕ. – 2-ге вид. – Т. 8. – К., 1982. – С. 408; Історія української літератури. Т. 2. Радянська література. – К., 1988. – С. 343, 402.

³ Павлов Д.І., Куликова З.М. Микола Антонович Плевако // Слово і час. – 1990. – № 12. – С. 44–47; Мовчан Р. Безповоротна втрата? // Там само. – 1995. – № 4. – С. 27–32.

⁴ Буран Василь. Цит. праця.

⁵ Плевако М.А. Статті, розвідки й біобібліографічні матеріали. – Нью-Йорк; Париж, 1961. – 808 с. – (Укр. Віл. Акад. наук у США. Сер. „З нашого минулого”; Ч. 2).

⁶ ІР НБУВ, ф. 166 (Олександра Плевака), спр. 47, арк. 3; № 61, арк. 21, № 63; (Перша дружина – Євгенія Володимирівна Космачева, з якою вони розлучилися, загинула в 1941 р. “на етапі”). – № 27, арк. 13. Архів ІР НБУВ, ф. 27.

⁷ Зубкова Н.М. Плевако Микола Антонович (1890–1941) – літературознавець, бібліограф // Особові архівні фонди Інституту рукопису НБУВ. Путівник. – К., 2002. – С. 424–429.

⁸ Плевако М. Життя та праці Бориса Грінченка. – Х., 1911.

⁹ Ляхоцький В. Фундатор університетської бібліотеки: (До питання

про роль І. Огієнка у розвитку бібл. справи України) // Бібл. планета.– 2000.– № 4.– С. 14–18; *Ківишар Т.І.* Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923).– К., 1996.– С. 147.

¹⁰ *Биковський Лев.* Бібліотеки – книгарні – Академія. Спомини (1918–1922). – Мюнхен; Денвер: Дніпрова хвиля, 1971.– С. 46–50.

¹¹ *Костюк Г.* Зустрічі і прощення: Спогади.– Едмонтон, 1987.– С. 408.

¹² Хрестоматія нової української літератури: Т. І. Перша половина ХІХ ст.: 1. Дрібно-панська передшевченківська література. 2. Шевченко. – [X]: ДВУ, 1926.– 595 с.; Хрестоматія нової української літератури від початку 80-х років ХІХ ст. до останніх часів.– [X.], [1923].– XV, 528 с.

За даними В. Бурана, Передруки: 2-ге вид.– [X.]: Книгоспілка. Рух, 1925.– У. 526 с.– (Видання здійснено паралельно двома видавництвами. Див.: ЛУД, 1925, № III–IV (13–15), 19–24, записи № 2569, 13578); 3-тє вид.– [X.]: Книгоспілка.– У. 528 с.– (Видання здійснено паралельно двома видавництвами. Див.: ЛУД, 1925, № 19–24, записи № 3579, 3580); 4-тє вид.– [X.]: Книгоспілка. Рух, 1926.– 536 с.– (Паралельне видання двох видавництв. Див.: ЛУД, 1926, № 23, записи № 2990, 2991); 5-тє вид.– [X.]: Рух, 1927.– 528 с. За твердженням В.Бурана, цю частину біобібліографічного словника М. Плевака бібліографи й дослідники справедливо вважають другим томом єдиної „Хрестоматії нової української літератури”, однак номер тому відсутній на титульному аркуші цього видання і всіх наступних перевидань цієї частини.

¹³ *Плевако М.А.* Статті, розвідки... – С. 768–769.

¹⁴ Номер у дужках – номер одиниці зберігання ф. 27 ІР НБУВ.

¹⁵ *Зубкова Н.М.* Цит. праця. – С. 425.